
عشق صوفیانه در آینه استعاره

نظام‌های استعاری عشق در متون عرفانی منشور براساس
نظریه استعاره شناختی

دکتر زهره هاشمی



سرشناسه	هاشمی، زهره، -
عنوان و نام پدیدآور	عشق صوفیانه در آینه استعاره: نظام های استعاری عشق در ادب عرفانی منثور بر اساس نظریه استعاره شناختی / زهره هاشمی.
مشخصات نشر	تهران: نشر علمی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۳۸۹ ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۳۰۰-۰
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
موضوع	استعاره در ادبیات
موضوع	عشق (عرفان) در ادبیات
رده بندی کنگره	۱۳۹۴ ۲۵۲هـ/الف/۴۶۵۳/PIR۴۰۵۳
رده بندی دیویی	۸۱۱/۰۰۸
شماره کتابشناسی ملی	۳۹۱۷۳۹۷



خیابان آتلا ب. ۱۰ ابل دانشگاه تهران شماره ۱۲۲۴

تلفن: ۶۶۴۶۰۲۷۷ فکس: ۶۶۴۹۶۶۱۱

عشق صوفیانه در آینه استعاره

نظام های استعارى عشق در متن رفاى منشور

بر اساس نظریه استعاره شناخته

دکتر زهره هاشمی

چاپ اول: ۱۳۹۴

تیراژ: ۷۰۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

صحافی: حقیقت

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۳۰۰۰۰

مرکز پخش: انقلاب- خیابان ۱۲ فروردین- شهدای زاندارمری- پلاک ۱۰۳

تلفن تماس جهت دریافت کتاب در منزل یا محل کار: ۱۲ و ۵۱۱-۶۶۴۶۰۵۱۱-۶۶۴۶۳۰۷۲

یادداشت ناشر

با تلاش مداوم و ستودنی نسل‌های پی در پی زبان‌شناسان ایران، آنچه در آثار و قالب دانشی نوپا و وارداتی در علوم انسانی به کشور منتقل یافته است، اکنون به علمی بومی و در خدمت زبان فارسی و زبان‌های ایران قرار گرفته است.

امروز دیگر بر تمامی متخ‌سانی که به نوعی با مطالعه‌ی زبان سروکار دارند، آشکار شده است که آگاهی از ابزارهای علمی چنین مطالعاتی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به حساب می‌آید.

انتشارات علمی با بیش از صد و پنجاه سال خدمت در ساحت فرهنگ و نشر برای انتشار مجموعه‌ی وسیع زبانی برجسته‌ترین متخصصان این مرز و بوم به ویژه در حوزه مطالعات ادب فارسی، افتخار دارد مجموعه‌ی تازه‌ی خود را با نام «نگین‌های زبان‌شناسی» در اختیار تازه‌آشنایان با زبان‌شناسی و نیز متخصصان این حوزه قرار دهد.

این مجموعه، شامل ترجمه و تالیف نوشته‌هایی است که به همت یاران «علمی» در اختیار علاقمندان قرار خواهد گرفت.

محمدعلی علمی

« به هر حال تو و فرضیهات پرتاب سنگی هستی به هدفی خیلی دور. حرفم را می‌فهمی؟ »

- سر می‌بینانم. « می‌دانم. اما استعاره می‌تواند فاصله را کم کند »

- « ما استعاره نیستیم. »

- « می‌دانم. اما استعاره به کمک محور آن چه من و شما را از هم جدا می‌سازد، می‌آید. »

نگاهم که می‌کند، لبخند خفیه‌ای به لبهایش می‌آید. « این عجیب‌ترین تمجیدی است که تاکنون شنیده‌ام. »

- « چیزهای عجیب و غریب زیاد است اما حساس می‌کنم کم‌کم دارم به حقیقت نزدیک‌تر می‌شوم. »

- « در واقع به حقیقت استعاری نزدیک‌تر می‌شوی؟ یا از لحاظ استعاری به حقیقت واقعی؟ یا شاید این‌ها یکدیگر را تکمیل می‌کنند؟ »

(کافکا در کرانه)

فهرست مختصر مطالب

۲۳	 سخنی با خواننده
۲۵	 پیش‌گفتار
۲۹	 فصل اول: نگاهی به ساز و کارهای استعاره‌شناختی
۸۷	 فصل دوم: محبت و عشق از نگاه صوفیه
۱۶۵	 فصل سوم: سامانه‌های استعاره‌ی عشق در پنج اثر
۳۷۱	 نمایه

فهرست تفصیلی مطالب

۲۳.....	سخنی با خواننده
۲۵.....	پیش‌گفتار
۳۱.....	فصل اول: نگاهی به ساز و کارهای استعاره‌شناختی
۳۱.....	۱. درآمد
۳۲.....	۲. ۱. مروی برنظای استعاره‌شناختی
۳۳.....	۲. ۱. ۱. اجزای استعاره‌شناختی
۳۴.....	۲. ۱. ۱. ۱. تسروی، منبع، هدف و نگاشت
۳۹.....	۲. ۱. ۲. ۱. پایه‌های تجربی
۴۱.....	۲. ۱. ۳. ۱. تعابیر استعاره‌ی زبانی
۴۲.....	۲. ۱. ۴. ۱. استلزام
۴۴.....	۲. ۱. ۵. ۱. الگوهای فرهنگی
۴۴.....	۲. ۲. ۱. ویژگی‌های استعاره
۴۸.....	۳. ۲. ۱. انواع استعاره
۴۸.....	۳. ۲. ۱. ۱. از نظر ماهیت
۵۰.....	۳. ۲. ۲. ۱. از نظر شیوه مفهومی کردن یا کارکرد
۵۵.....	۳. ۳. ۲. ۱. از نظر خلاقیت یا متعارف بودگی
۵۸.....	۴. ۳. ۲. ۱. از نظر ساختار
۶۰.....	۵. ۳. ۲. ۱. از نظر گستردگی کاربرد

۱. ۲. ۴. نقش و کاربرد استعاره شناختی ۶۳
۱. ۲. ۴. ۱. استعاره و ایدئولوژی ۶۵
۱. ۲. ۴. ۲. استعاره و فرهنگ ۶۸
۱. ۲. ۵. شیوه تحلیل و پردازش استعاره‌ها ۷۷
- یادداشت‌ها ۸۰
- فصل ده: محبت و عشق از نگاه صوفیه ۸۷
۱. ۲. در آینه ۸۷
۲. ۲. تجربه‌های صوفیانه محبت و عشق ۸۸
۱. ۲. ۲. زنجیره‌های استعاره محبت از قرن دوم تا ششم هجری ۸۹
۲. ۲. ۳. زنجیره‌های استعاره عشق از قرن ششم تا ششم هجری ۱۱۵
۲. ۲. ۴. استعاره‌های عشق از قرن ششم تا هشتم هجری ۱۲۱
۲. ۳. سنت و تجدد صوفیان در استعاره‌پردازان ۱۳۲
۲. ۴. استعاره‌های جدید و قدیمی «عشق» از قرن ششم تا هشتم هجری ۱۳۸
۲. ۵. نگاشت‌های مرکزی و کلان استعاره‌های محبت و عشق ۱۴۵
- یادداشت‌ها ۱۵۷
- فصل سوم: سامانه‌های استعاره عشق در پنج اثر ۱۶۵
۱. ۳. درآمد ۱۶۵
۲. ۳. استعاره‌های قدرت ۱۶۶
۱. ۲. ۳. استعاره سلطان ۱۶۶

- ۱۶۶..... ۱. ۲. ۳. ۱. استعاره سلطان در سوانح
- ۱۷۰..... ۱. ۲. ۳. ۲. سلطان عشق در عبر العاشقین
- ۱۷۴..... ۱. ۲. ۳. ۳. باز نمود سلطان سوانح در رساله لواط
- ۱۷۶..... ۱. ۲. ۳. ۴. سلطان گنج پاش عشق در لمعات
- ۱۷۸..... ۱. ۲. ۳. ۲. انسان قدرتمند
- ۱۸۲..... ۱. ۲. ۳. ۳. معشوق
- ۱۸۷..... ۱. ۲. ۳. ۱. جنگجو
- ۱۸۹..... ۱. ۲. ۳. ۵. صیاد
- ۱۹۴..... ۱. ۲. ۳. ۶. یسه تباری استعاره های قدرت عشق در پنج متن
- ۱۹۸..... ۱. ۲. ۳. ۳. استعاره های دیگر
- ۱۹۹..... ۱. ۲. ۳. ۱. نابودگری عشق در خدمت فنا، وحدت و غیرت در اندیشه غزالی
- ۱۹۹..... ۱. ۲. ۳. ۱. آتش عالم سوز عاشق سوز
- ۲۰۲..... ۱. ۲. ۳. ۱. صمصام غیرت
- ۲۰۴..... ۱. ۲. ۳. ۳. عشق مردم خوار
- ۲۰۵..... ۱. ۲. ۳. ۴. زهر قهر
- ۲۰۷..... ۱. ۲. ۳. ۲. آتش فنا در اندیشه عین القضاة
- ۲۰۸..... ۱. ۲. ۳. ۳. نابودگری؛ تهذیب در اندیشه روزبهان
- ۲۰۸..... ۱. ۲. ۳. ۳. ۱. عشق انسانی؛ آتش تهذیب کننده
- ۲۱۰..... ۱. ۲. ۳. ۳. ۲. سیف وحدت
- ۲۱۵..... ۱. ۲. ۳. ۳. ۳. طوفان و بوته امتحان
- ۲۱۶..... ۱. ۲. ۳. ۴. نابودگری؛ فنا و وحدت در اندیشه ناگوری
- ۲۱۷..... ۱. ۲. ۳. ۴. ۱. آتش جهان سوز

- ۲۲۰ ۳. ۴. ۲. نهنگ در کشنده
- ۲۲۲ ۳. ۴. ۳. شیر جان شکار
- ۲۲۳ ۳. ۴. ۴. عشقه
- ۲۲۴ ۳. ۴. ۵. مبرد جان فرسا
- ۲۲۴ ۳. ۳. ۵. آتش سوزنده در ادراک عراقی
- ۲۲۵ ۳. ۳. ۶. مقایسه کارکردهای نابودگرانه عشق در پنج متن
- ۲۲۹ ۳. استعاره های معشوقی
- ۲۲۹ ۳. ۴. ۱. زیباروی مسرور، در سوانح
- ۲۳۳ ۳. ۴. ۲. جمال عشق در تمهیدات
- ۲۳۶ ۳. ۴. ۳. حسن معشوق در عبرت‌الاشقیین
- ۲۴۰ ۳. ۴. ۴. معشوق در کمین در نوایح
- ۲۴۳ ۳. ۴. ۵. زیباروی جلوه‌گر در اندیشه عراقی
- ۲۴۵ ۳. ۴. ۶. مقایسه تحلیلی ویژگی‌های معشوقی شفته با پنج متن
- ۲۴۹ ۳. ۵. استعاره‌های روشنایی
- ۲۶۲ ۳. ۵. ۱. مقایسه کارکردهای استعاره روشنایی چهار اثر با یکدیگر
- ۲۶۶ ۳. ۶. استعاره‌های سفر
- ۲۶۷ ۳. ۶. ۱. خرده استعاره های سفر در سوانح
- ۲۶۷ ۳. ۶. ۱. ۱. راه به مثابه احوال عشق
- ۲۷۱ ۳. ۶. ۱. ۲. پرنده، الوهیت، سفر و بلندی
- ۲۷۴ ۳. ۶. ۲. خرده استعاره‌های سفر در تمهیدات
- ۲۷۸ ۳. ۶. ۳. خرده استعاره‌های سفر در عبرت‌العاشقین

۲۸۰	۱. ۳. ۶. ۳. عشق انسانی و ربّانی نردبان پایه عشق الهی
۲۸۶	۲. ۳. ۶. ۳. عشق الهی ذروه و غایت عشق
۲۹۰	۳. ۳. ۶. ۳. تحلیل دریافت شناختی روزبهان از عشق
۲۹۲	۴. ۶. ۳. خرده استعاره‌های سفر در لوایح
۲۹۷	۵. ۶. ۳. خرده استعاره‌های سفر در لمعات
۳۰۴	۳. ۱. استعاره‌های ارزشمندی
۳۰۵	۷. ۱. تعیین ناپذیری و ناشناختگی عشق در سوانح
۳۰۷	۲. ۷. ۳. ارزشمندی، نالعت عشق و اهلیت آن در نظر عین‌القضات
۳۰۸	۱. ۳. ۷. ۳. استعاره‌های ارزشمندی عشق در عبهرالعاشقین
۳۱۰	۴. ۷. ۳. عشق و شناختی دور از دسترس در لوایح
۳۱۲	۵. ۷. ۳. مقایسه کار در راه‌های شناختی ویژگی ارزشمندی چهارمثنی
۳۱۴	۸. ۳. استعاره‌های سکر و مستی
۳۱۴	۱. ۸. ۳. شراب عشق و اسقاط تمییز سوانح
۳۱۶	۲. ۸. ۳. بیخودی عشق انسانی، شرط سکر عشق الهی در عبهرالعاشقین
۳۱۸	۳. ۸. ۳. شراب مشاهده و قهر معشوق در لوایح
۳۲۰	۴. ۸. ۳. شراب تجلی معشوق در لمعات
۳۲۱	۵. ۸. ۳. مقایسه موارد کاربرد و استعاره‌های مستی در چهارمثنی
۳۲۳	۹. ۳. تحلیل نظام شناختی پنج صوفی
۳۳۵	سخن آخر
۳۳۹	یادداشت‌ها
۳۷۱	نمایه

نمایه اشخاص..... ۳۷۲

نمایه کتاب‌ها..... ۳۷۵

کتاب‌نامه..... ۳۷۷

www.ketab.ir

فهرست تصاویر

- شکل ۱-۱- سیوه مفهومی کردن استعاره‌های هستی‌شناختی و ساختاری ۵۴
- شکل ۱-۲- عوامل اثر بر شکل‌گیری استعاره‌ها ۷۵
- شکل ۱-۲-۱- کلان استعاره محبت و برخی خرده استعاره‌های آن ۱۴۷
- شکل ۱-۲-۲- کلان استعاره ای، حُبّ و خرده استعاره‌های آن ۱۴۹
- شکل ۱-۲-۳- کلان استعاره خوارند موقوف است ۱۵۲
- شکل ۱-۲-۴- کلان استعاره تصرف را است و برخی خرده استعاره‌های ۱۵۳
- شکل ۱-۲-۵- کلان استعاره عشق نیز است و برخی خرده استعاره‌های ۱۵۵
- شکل ۱-۳-۱- کارکردهای معنایی استعاره سلطان در سوانح ۱۷۰
- شکل ۱-۳-۲- استعاره سلطان و کارکردهای معنایی آن در ۱۷۴
- شکل ۱-۳-۳- کارکردهای معنایی انسان قدرتمند در پنج متن ۱۸۱
- شکل ۱-۳-۴- نمادهای زبانی و مفهومی نابودگری عشق در اندیشه غزال ۲۰۷
- شکل ۱-۳-۵- کارکردهای نابودگرانه عشق و قلمروهای تجربی ۲۲۵
- شکل ۱-۳-۶- کارکردهای استعاره روشایی در پیوند با این‌همانی ۲۶۶
- شکل ۱-۳-۷- رابطه عشق و احوال در خرده استعاره عشق راه است ۲۸۲
- شکل ۱-۳-۸- قلمرو تجربی پرنده و کارکردهای آن در سوانح ۲۷۲
- شکل ۱-۳-۹- هستی‌مندهای کلان استعاره عشق به مثابه سفر در *عبر العاشقین* ۲۹۱
- شکل ۱-۳-۱۰- کارکرد خرده استعاره‌های سفر در *عبر العاشقین* ۲۹۲

فهرست نموده‌ها

۸۸	نمودار ۱-۲- انواع هسته‌مندها
۱۹۵	نمودار ۱-۳- فراوانی کاربرد استعاره قدرتمندی در پنج متن
۱۹۶	نمودار ۲-۳- فراوانی ویژگی‌های معشوقی عشق در پنج متن
۲۴۶	نمودار ۳-۳- فراوانی ویژگی‌های عشق در سوانح
۳۲۳	نمودار ۴-۳- فراوانی ویژگی‌های عشق در تمهیدات
۳۲۶	نمودار ۵-۳- فراوانی ویژگی‌های عشق در عبهرالعاشقین
۳۲۸	نمودار ۶-۳- فراوانی ویژگی‌های عشق در لوايح
۳۳۲	نمودار ۷-۳- فراوانی ویژگی‌های عشق در لمعات
۳۳۳	نمودار ۸-۳- فراوانی ویژگی‌های عشق در لمعات

فهرست جدول‌ها

۷۹	جدول ۱-۲- نمونه‌هایی از معنای واقعی و استعاری
۹۰	جدول ۱-۲- هستومندهای بی‌جان ظرف و غیر ظرف محبت در
۹۷	جدول ۱-۲- اسامی باره‌های هستی‌شناختی و کارکردهای شناختی در
۱۰۱	جدول ۱-۳- هستومندهای ظرف و غیر ظرف محبت
۱۰۱	جدول ۲-۴- هستومندهای بی‌جان دار محبت در قرن‌های چهارم و
۱۱۵	جدول ۲-۵- اسامی باره‌های هستی‌شناختی محبت و کارکردهای شناختی
۱۱۶	جدول ۲-۶- هستومندهای ظرف و غیر ظرف عشق،
۱۱۶	جدول ۲-۷- هستومندهای بی‌جان عشق در قرن‌های دوم تا
۱۲۳	جدول ۲-۸- هستومندهای ظرف و غیر ظرف عشق،
۱۲۹	جدول ۲-۹- هستومندهای جاندار عشق در قرن‌های ششم تا
۱۴۳	جدول ۲-۱۰- استعاره‌های مشترک و متفاوت عشق
۲۶۲	جدول ۳-۱- تعبیرزبانی استعاری روشنائی عشق و کارکردهای
۳۰۱	جدول ۳-۲- فلمروهای تجربی مشترک ویژگی سفر میدان عشق
۳۱۴	جدول ۳-۳- تعبیرزبانی استعاری ارزشمندی عشق و کارکردهای
۳۲۱	جدول ۳-۴- تعبیرزبانی استعاری سکر و مستی عشق و کارکردهای
۳۲۱	جدول ۳-۵- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در سوانح
۳۲۱	جدول ۳-۶- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در تمهیدات
۳۲۹	جدول ۳-۷- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در <i>عبرالعاشقین</i> ..
۳۳۲	جدول ۳-۸- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در <i>لوايح</i>
۳۳۴	جدول ۳-۹- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در <i>لمعات</i>

سخنی با خواننده

به گواهی متون عرفانی فارسی، «عشق» یکی از کلیدی‌ترین مفاهیمی است که از همان دوره‌های آغازین بسوف، ذهن عرفا را به خود مشغول کرده است. اهمیت این موضوع موجب شده تا تحقیقات متعددی درباره آن صورت گیرد و با این وجود، همچنان «عشق دریایی» است کرانه ناپدید.

کتاب حاضر برگ دیگری از جستجوهایی است که دراز دامن در باب شناخت و تفسیر عشق از دیدگاه عرفا است که حاصل تلاش نگارنده در رسیدن به دریافت و شیوه ادراک صوفیه از عشق با استفاده از تجربه استعاره شناختی است که امروزه در دنیای مطالعات زبان‌شناسی به عنوان یکی از نظریه‌های مؤثر و پرطرفدار در واکاوی و نقد متون شناخته شده است.

امید است این کتاب، مقدمه مفید و تفکر برانگیزی بر مطالعات بنوای عرفانی و استعاره شناختی باشد و مورد استفاده دانشجویان رشته ادبیات فارسی، زبان‌شناسی، ادیان و عرفان و سایر علاقه‌مندان به عرفان، ادبیات فارسی و تحقیقات شناختی قرار گیرد.

به نام خدا

پیش‌گفتار

امروزه پژوهش‌های شناختی استعاره، به جهت جنبه اسنادی و اثباتی تحلیل‌های زبان‌شناسانه، در زمینه مطالعات متون بسیار مورد توجه و علاقه محققان ادبیات واقع شده است. اما با وجود رواج این نظریه در غرب، در تحقیقات ادبی ایران، هرچنان مهجور مانده و پژوهش چشمگیری به خصوص در زمینه کاربرد آن صورت نگرفته است.

علاوه بر این، بسیاری از تحقیقات انجام شده در ادبیات عرفانی، درباره شناسایی و بازخوانی آثار، تصوراً در زمینه شعر و آثار شخصیت‌های برجسته‌ای چون عطار، مولوی و... و تریب کمتری به متون منشور عرفانی شده است. همچنین عمده این تحقیقات، به علت شناخته ماندن آثار منشور عرفانی، درباره شرح و تصحیح آنها بوده است. قابل‌تذکر است که اکثر پژوهش‌های موجود، درباره حالات و مراتب عشق در اشعار و اقوال عرفا بوده و تاکنون پژوهشی به نحوه تلقی عرفا از عشق براساس استعاره‌های زبان اختصاص نیافته است. مجموع این کاستی‌ها، نگارنده را بر آن داشت تا به منظور دستیابی به نقد و تفسیر دقیق‌تر و جدیدتری از عشق و رسیدن به دریافت بنیادین مورد نیاز از این مفهوم به تحلیل آثاری چون *سوانح العشاق*، تمهید ششمی در حقایق، *عبر‌العاشقین*، *رساله‌الوایح* و *لمعات* بپردازد چرا که همگی به طور انحصاری به مفهوم عشق پرداخته‌اند و منشأ اثر در تاریخ تحول دریافت عشق بوده‌اند.

با توجه به آنچه گفته شد، کتاب حاضر در سه قسمت عمده تبویب شده؛ در فصل نخست به منظور فراهم ساختن چشم انداز و پیش‌زمینه‌ای از نظریه استعاره شناختی، به توضیح چارچوب نظری پرداخته شده است. قابل ذکر است که چون تحقیقات قبلی (خصوصاً در زبان فارسی) برخی از مسائل را مورد بررسی قرار نداده‌اند و اطلاعات آنها در این باره هنوز ناکافی است و نیز برخی از مطالب مورد استفاده در این تحقیق در پژوهش‌های قبلی نیز ذکر شده ازین رو تلاش شده تا علاوه بر این فصل برآن بوده تا ضمن اشاره گذرا به مطالب مشترک، بحث‌های بحرانی را که در زمینه مطالعاتی نظریه هنوز به زبان فارسی مدون نشده ذکر کند. بدین ترتیب ضمن دوری جستن از تکرار مکررات، مطالب عمومی و خلاصه‌ای از نظریه را در اختیار خواننده قرار دهد.

در فصل دوم به بررسی شیوه و محبت در آثار عرفانی منشور از قرن دوم تا هشتم هجری پرداخته شده است. در واقع از آنجا که پیدایش استعاره‌های عشق در پنج متن مورد بررسی تا حدود زیادی وابسته به احوال و متون عرفانی پیشین بوده از این رو ناگزیر برای به دست دادن سبغه از این مفهوم، متون و اقوال عرفا نیز از بدو ورود عشق - قرن سوم هجری - تا زمان آخرین متن اصلی مورد بررسی - ابتدای قرن هشتم - بررسی شده است.

همچنین به دلیل آن که تقریباً تا اواسط قرن سوم سخن چنان‌که از عشق در آثار صوفیه نمی‌بینیم و در کتب و اقوال صوفیه پیشین بیشتر با لفظ «محبت» روبرو هستیم تا «عشق» و نیز اینکه نظرهای عرفای این دوره در باب محبت پایه‌ای برای آراء صوفیه بعدی درباره عشق شده است، از این رو، نگارنده لازم دیده در بررسی پیشینه «عشق»، دست‌کم تا جایی که خود این مفهوم به صراحت و به طور عمومی جواز ورود به آثار صوفیه را گرفته، یعنی از قرن

ششم به بعد، مفهوم «محبت» را هم بررسی کند. یدین ترتیب در فصل دوم که به بررسی پیشینه عشق اختصاص یافته، نزدیک به چهل و اندی متن عرفانی را مطالعه و بررسی کرده است.

منابع اصلی نگارنده برای مطالعه عشق در قرن‌های دوم تا پنجم هجری که در شرح حال و عقاید صوفیان آثار مکتوب کمتر بوده کتاب‌های درسی است مانند *اللام فی التصوف*، *رساله قسیریه*، *کشف المحجوب*، *التعرف لمذهب أهل التصوف*، *شرح التعرف لمذهب التصوف*، *تهذیب الاسرار فی اصول التصوف*، آثار ابوعبد الرحمن سلمی و مانند اینها بوده و در کنار این آثار نگارنده از رساله‌های پراکنده باقی‌مانده صوفیانی چون شقیق بلخی (*رساله آداب العبادات*)، ابوالحسین نوری (*معارف الزیاد*)، حارث محاسبی (*الوصایا*)، خواجه عبدالله انصاری (*منازل السائرین*)، ابوالحسن خرقانی (*نورالعلوم*) و... برای استخراج پیشینه استعاره‌های عشق کمک گرفته است. علاوه براین، آثار تذکره‌مانندی همچون *تذکره الاولیاء*، *عطار*، *حلیه الاولیاء*، *طیقات الاصفیاء* ابونعیم اصفهانی و *طبقات الصوفیه* خواجه عبدالله انصاری نیز مآخذ مهمی برای بیرون کشیدن این پیشینه بوده‌اند.

از قرن ششم به بعد که عشق جزء لاینفک و مهم حوال و مقامات تصوف می‌گردد و رساله نویسی در میان صوفیان گسترش بیشتری می‌یابد، منابع کشف استعاره‌های عشق منابع بیشتری در اختیار نگارنده قرار داشته است. از جمله آثار بررسی شده در این دو قرن می‌توان به *مشارق انوار القلوب* ابن سبع، *رساله عقل و عشق* و *مرصادالعباد* نجم رازی، *کشف الاسرار* میبدی، *روح الارواح*

سمعانی، انس التائبین شیخ احمد جام، فصوص الحکم و فتوحات المکیه ابن عربی، انسان کامل نسفی، مقالات شمس تبریزی و ... اشاره کرد.

در گزینش آثار این ادوار، عوامل مختلفی نقش داشته: عامل نخست؛ تعلق به گفتمان تصوف بوده است. برای مثال اگر چه روح الارواح و کشف الاسرار را به لحاظ موضوعی باید جزء آثار دینی محسوب کرد اما نوع بیان و نیز نگرش عرفانی حاکم بر آنها موجب انتخاب آنها شده، عامل دوم محوریت موضوع عشق بوده است. سومین عامل نیز متشور بودن آنها بوده چرا که آثار منظوم به لحاظ نظام مفهومی و استعاره‌های شناختی سیر پیش‌رونده و خاص خود را داشته‌اند و به همین دلیل در سطح مورد بررسی هم، استعاره‌های اشعار در نظر گرفته نشده‌اند. اما چهارمین عامل، نگذری و ارتباط بعضی از این آثار با پنج متن این تحقیق بوده است. برای مثال انتخاب بن‌هایی همچون فتوحات المکیه و فصوص الحکم ابن عربی براساس اثر مداری در نظام فکری عراقی بوده است.

حضور این فصل از چند جهت در این تحقیق اهمیت دارد. نخست؛ از جهت استخراج و کشف پایه‌های تجربی و قلبی و خیالی در مفهومی‌سازی محبت و عشق که ما را به سوی دریافت مفهومی و ریاضی‌های مورد توجه صوفیه از این دو مفهوم هدایت می‌کرده است. دوم از لحاظ یاد کردن استعاره‌های کلیشه‌ای و خلاقه صوفیه درباره «محبت» و به ویژه «عشق» و سپس بررسی و تبیین دیدگاه ایشان از این دو مفهوم در این ادوار. سوم؛ میسر شدن امکان تبیین نگاهت‌های مرکزی و در نهایت گفتمان‌های اصلی و غالب «عشق» در این قرون، از رهگذر مشخص کردن استعاره‌های متعارف و چهارم؛ تحلیل و بازکاوی پایه‌های فکری و فرهنگی پنج نویسنده اصلی، زیرا این

گفتمان‌ها بی‌تأثیر بر نگرش و جهان بینی ایشان نبوده است. به عبارت دیگر هر نویسنده بنابر گرایش‌ات عرفانی که داشته متأثر از شخص یا وابسته به سنت عرفانی خاصی بوده، که مطابق با آن، دیدگاه مشخصی را برای بیان اندیشه‌های عرفانی خود برمی‌گزیده است.

در فصل سوم که نگارنده به دنبال کشف و بررسی نظام‌های استعاره‌ای عشق در پنج متن سوانح، تمهید ششم تمهیدات، عبر‌العاشقین، لوائح و لمعات بوده از این ویژگی‌های متعارف و اصلی عشق که در فصل دوم ذکر شده هفت ویژگی قدرتمند نبودگری، معشوقی و... را در پنج متن مذکور بررسی کرده، علت انتخاب این ویژگی‌ها حاکمیت و گستردگی آنها و همین‌طور اشتراک‌شان در این متون بوده است.

روش کار در این فصل، این ترتیب بوده که در ذیل هر ویژگی، متن‌ها به ترتیب تاریخی بررسی شده سپس با ذکر نمونه‌های استعاره‌ای آن ویژگی، به تحلیل و بررسی‌اش پرداخته شده است. همچنین از آنجا که این متن‌ها همگی در درون گفتمان عرفانی شکل گرفته‌اند و دارای سابقه مشترک بوده‌اند و رسیدن به نظام مفهومی‌سازی عشق و همین‌طور دریافت‌های مشترک و متفاوت هر نویسنده در این تحقیق دارای اهمیت است، به همین دلیل در پایان بحث‌های تحلیل هر ویژگی در ذیل عنوانی مجزا که در حکم جمع‌بندی استعاره‌پردازی‌های نویسندگان بوده، به مقایسه استعاره‌های متن‌ها یک‌بگر با استفاده از نمودار و جدول پرداخته شده است.

سرانجام در پایان این فصل به منظور داشتن چشم‌اندازی از تمامیت شبکه‌های استعاره‌ای ویژگی‌های ذکر شده در هر متن و دست یافتن به کلیت نظام استعاره‌ای عشق در منظومه فکری این نویسندگان، در قسمت تحلیل نظام

شناختی پنج صوفی با توجه به برجستگی و پنهان‌سازی هفت ویژگی به مطالعه جزئی‌تر و در عین حال مختصر این ویژگی‌ها در کنار یکدیگر در آثار مذکور پرداخته شده است. بدین ترتیب که در تحلیل هر اثر نخست با استفاده از نمودار دایره‌ای، فراوانی توجه و برجستگی هر ویژگی نشان داده شده و سپس در قالب جدول، هر ویژگی به همراه، خرده‌استعاره و کارکردهای شناختی‌اش رده شده است.

در شکل زیر این اثر، افراد زیادی نقش داشته‌اند که هر یک به نحوی مرا مدد رسانده‌اند. قدرانی و تشکر از ایشان، گام کوچکی در جهت یادآوری دینم به آنهاست. پس با رسم ادب و احترام زحمات بی‌دریغ و دلسوزانه استادان بزرگوار و فرزانگی، دکتر محمود فتوحی، آقای دکتر ابوالقاسم قوام، آقای دکتر امید همدانی، خانم دکتر ماییم، آقای نیا و آقای دکتر فرزانه سجودی را ارج می‌نهم که راهنمایی، مشاوره‌ها و نقدهایشان، راهگشا و یاورم بوده است و همین‌طور همراهی و دلگرمی‌های خواهرم طیبیه و همدلی‌های دوستان خوبم خانم دکتر معصومه محتشم، خانم دکتر بیبا بهنام، خانم دکتر شبنم علومی و خانم فاطمه خندان را تا همیشه به یاد خواهم داشت.

هرم باشمی

مشهد، اسفندماه، ۱۳۹۳